Оригинални научни рад

Иван М. БЕЦИЋ*

Институт за српску културу – Приштина/Лепосавић

ЕКОНОМСКИ ПРОДОР НЕМАЧКЕ НА ЈУГОИСТОК УОЧИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА – ПРИМЕР ЈУГОСЛАВИЈЕ**

Апстракт: Избијање Велике економске кризе у САД и њен појављивање у Европи од 1930. године, довело је до великих пертурбација не само на економском већ и на политичком пољу. Долазак нациста на власт у Немачкој значио је и интензивирање економских веза са Југоистоком, које су временом прерасле у моћно немачко оружје у политичким односима. У раду је, на основу архивске грађе, на примеру Југославије приказана зависност земаља југоисточне Европе од економске сарадње са Немачком и њихова немогућност да на други начин организују своју привреду.

Кључне речи: Велика економска криза, Југославија, Немачка, Југоисток, спољна трговина.

У средишту дубоких поремећаја које је Велика економска криза изазвала налазила се пољопривреда, а аграрна криза имала је снажно последично дејство и на друге гране привреде, поготово у земљама у којима је, попут Југославије, била присутна аграрна пренасељеност. Многе државе приступиле су заштитним мерама и ограничиле увоз великог броја артикала. Висина царинских ставова није више представљала протекционизам, заштиту домаће привреде и фискалну меру већ непремостиви зид за међународну трговину. Према статистици Друштва народа у 1932. години царински ставови повећани су у 42 земље, а у 25 држава где се, услед уговорних обавеза, царине нису могле повећавати, повећан је или уведен нови порез на увоз, док је у 7 земаља увоз појединих артикала потпуно забрањен.¹

* Виши научни сарадник, besic89@gmail.com

** Рад је рађен у оквиру Пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1 Архив Југославије, Фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије, фонд 65, ф.1605, а.ј. 2632, (у даљем тексту АЈ, 65–1605–2632), Извештај Управног одбора Скопске продуктне берзе на V редовној скупштини одржаној 28. маја 1933. године.

Овим мерама биле су највише погођене аграрне земље, међу њима и Југославија, мада она није прибегавала ограничењу увоза.

На конференцији држава Аграрног блока и земаља увозника у Стрези 1932. године Аустрија, Чехословачка, Немачка и Француска показале су заинтересованост да олакшају увоз аграрних производа и да дају преференцијалне цене. Италија и Швајцарска нису биле у могућности да дају преференцијал (прва због веза са Латинском Америком, друга због својих сувише ниских аграрних царина), али су се сложиле да Аграрном блоку дају специјални режим, чији је ефекат био сличан преференцијалу.²

Међутим, и поред доброг расположења на конференцији, задовољавајући резултати били су под знаком питања. Антагонизам Француске и Италије о могућим заслугама за успех конференције довео је до два супротна предлога у вези са спровођењем договореног, што је пак изазвало Немачку да поднесе трећи предлог. Овим је успех конференције био доведен у питање и главни задатак био је тражење компромисног решења.³

Друга опасност по успех конференције били су неумерени захтеви Аграрног блока: тражење преференцијала за све аграрне производе, смањивање постојећих царина за 80%, да државе увознице откупе цео вишак аграрних производа. Југословенска делегација трудил се да убеди остале делегације Аграрног блока да се захтеви сведу на разумну меру, која може, сходно приликама, да буде прихваћена.⁴

Склопљена конвенција дошла је пред савет Лиге народа и њене стручњаке, а до краја године цео састављени план у Стрези, нашао се, према речима Хадсона, доброг познаваоца светске привредне кризе, на „живом песку одбора и конференција“ (Јовановић 1938: 367). Југославија је до краја 1932. године закључила клириншке споразуме са Аустријом, Швајцарском, Чехословачком и Немачком, а привредни компензациони уговор са Грчком. Тенденција поопштравања царинских мера и ограничења настављена је у Европи и током 1933. године тако да су међународна размена добара и волумен светске трговине и даље били у опадању.

Покушаји да се путем међународних договора дође до споразума за заједничку сарадњу ради олакшања економске кризе нису успели. До јединог споразума дошло је на Житној конференцији у Лондону августа 1933. године на којој су учествовале 32 заинтересоване државе. Циљ је био да се

2 АЈ, Фонд Министарства финансија Краљевине Југославије, 70–465–763, Извештај делегата М. Тодоровића министру иностраних дела Богољубу Јевтићу од 10. септембра 1932, 1.

3 АЈ, 70–465–763, Извештај делегата М. Тодоровића министру иностраних дела Богољубу Јевтићу од 10. септембра 1932, 1.

4 АЈ, 70–465–763, Извештај делегата М. Тодоровића министру иностраних дела Богољубу Јевтићу од 10. септембра 1932, 2.

путем смањења залиха пшенице у свету и успостављања равнотеже између понуде и потражње стабилизују цене пшенице на светском тржишту на паритет који би боље одговарао условима производње од тренутних. Четири највеће прекоморске извозничке земље: САД, Аргентина, Канада и Аустралија требало је да смање површину засејану пшеницом за 15% и у наредне две године ликвидирају залихе које су утицале на пад цене пшенице. Европским извозничким земљама: Југославији, Мађарској и Румунији одобрен је контингент за 1933/34. годину од 140.000 вагона, који би у наредној години био нешто смањен. Земље увознице подстицале би потрошњу пшенице и не би фаворизовале домаћу производњу, а неке су се обавезале да ће пропорционално смањити царине на увоз пшенице чим цена достигне 12 златних франака по метричкој центи.⁵

Цене и извоз пољопривредних производа почеле су да расту од 1934. године, у којој је извоз кукуруза из Југославије био за 12% већи по количини, а 30% по вредности, што је наговештавало излазак из рецесије, али стање у коме се налазило становништво није много побољшано, услед његове мале куповне моћи.⁶

Иако је Југославија водила политику ослона на Француску, југословенски интереси нису се увек поклапали са француским, пре свега око Италије, која је постала непријатељ Југославије од тренутка њеног настанка, а временом и све моћнији француски супарник. Савезнички односи нису били ојачани битнијим економским везама, дошло је до слабљења политичких веза. Економска и спољна политика Француске биле су се у раскораку, а влада се оглушавала на препоруке француских војних власти и аташеа да би требало искористити југословенске симпатије за Француску и борити се за трговину на Југоистоку, што би Француској ојачало и спољнополитички положај, а спречио би се и прород немачке робе.⁷

Трговински биланс Југославије са Француском увек је био негативан, а у поређењу са важним земљама за извоз југословенске робе, слабо приметан. За Француску је увоз из Југославије био толико занемарљив да се у историји француске економије трговина са Југославијом уопште и не помиње. Ипак, француска акција 1930. и 1931. године успешно је спречила немачки економски прород на Југоисток и успела да очува поредак у средњој Европи. Француска је давала зајмове Аустрији, подржавала Бенешове планове о средњоевропској економској унији, а Југославији омогућила Стабилизациони

5 АЈ, 65–1605–2632, Записник VI редовне скупштине Скопске продуктне берзе одржане 3. јуна 1934. године.

6 АЈ, 65–1605–2632, Извештај Управног одбора Скопске продуктне берзе поднет на VI редовној скупштини на дан 24. маја 1934. године, 2.

7 АЈ, 65–234–712, Извештај генералног конзула из Марсеја од 20. новембра 1922. године.

зајам и извоз цереалија у Француску. Међутим, историја зајма била је доста мучна за југословенску страну јер су француске банке условљавале своје учешће отплатом дела отоманског дуга. Зајам је емитован тек априла 1931. године у време одречног става Југославије у погледу немачко-аустријске уније (Vinaver 1985: 442).

Француска је у кризи штитила своју пољопривреду, а преференцијале континенталне, који нису могли бити прекорачени, давала је Аустрији, Мађарској, Румунији и Југославији. Увоз из Југославије постајао је све безначајнија ставка, па је крајем 1931. године Париз посетио и краљ Александар захтевајући веће куповине. Сви ови покушаји остали су безуспешни јер је ниво размене опадао и 1934. године доживео свој минимум, када је Француска као дестинација чинила свега 1,33% југословенског извоза (*Сјаићисјика сјољне трговине Краљевине Југославије за 1934. годину* 1935: XVII).

Иако је своју спољну политику управљала ка Паризу, традиционалне југословенске економске везе са средњом Европом остале су доминантне и само је високопроцентуално учешће Италије у спољној трговини Југославије одступало од оријентисаности ка средњој Европи. Са друге стране, интересовање за очување привредних позиција у југоисточној Европи после пораза у рату није престало да постоји у Немачкој. Избијање светске кризе појачало је интензитет трговинске размене јер су се услови привређивања у Немачкој и у Југославији нашли у сличним околностима. Протекционистичке мере западноевропских држава и САД тешко су погодиле немачку привреду пошто јој је био ограничен приступ страним тржиштима и отежан приступ сировинама. Извоз је смањен, а пад индустријске производње за готово 50% довео је до исцрпљивања девизних и златних резерви због пасивног спољнотрговинског биланса (Ristović 1991: 11; Avramovski 1968: 98-100).

Из тих разлога Немачка је била принуђена да компензује губитак тржишта географски приступачнијим државама југоисточне Европе, с тим да је привредна активност све више добијала своје политичко обележје. Претежно аграрни извоз Југославије запао је у велике тешкоће и могућност размене са индустријски развијеном државом све више је добијала на значају и постајала чак једина могућност за остваривање активног спољнотрговинског биланса. Без обзира на обострану корист, трговинска размена није увек ишла узлазном путањом и у појединим тренуцима чак је прекидана. Дрastiчно смањење увоза аграрних производа које је Немачка спроводила од 1930. до 1933. године довело је и до немачко-југословенског царинског рата, тако да је начин размене морао бити прилагођен обостраним потребама.

Долазак нациста на власт није значио прекид спољнотрговинске политике из времена Вајмарске републике већ интензивирање привредних веза и проналажење модела по којим су земље у југоисточној Европи могле да

сарађују са Немачком. Политика „Новог плана“ министра привреде и председника Рајхсбанке Хјалмара Шахта, наметала је клириншку размену и давање преференцијала, чиме су земље Југоистока (Мађарска, Југославија, Румунија, Бугарска, Грчка, Турска) све више потпадале под немачки привредни утицај. Истовремено, Немачка је разарала постојеће одбрамбене, политичке и војне антиревизионистичке механизме под француским утицајем, попут Мале Антанте, те вршила прелазак са система колективне безбедности на систем билатералних уговора попут југословенско-бугарског Уговора о вечном пријатељству, југословенско-италијанског Уговора о пријатељству, оба из 1937. године, и Пакта о вечитом пријатељству Југославије и Мађарске из 1940. године.

Немачка привреда се од 1934. године постепено оријентисала на војну производњу. За армију је у 1933. одвајано 3,2%, а у 1935. години 5,4 бруто националног дохотка, односно 1,5% према 9,3% нето националног дохотка (Vinaver 1987: 277).

Табела 1. Немачка трговина са Југоистоком (у милионима марака)
(Vinaver 1987: 277)

Година	Извоз		Увоз	
1929.	585	4,3%	516,1	3,8%
1933.	154,3	2,8%	138,5	4,7%
1934.	170,6	3,9%	248,2	5,6%
1935.	252,6	5,9%	319,1	7,7%

У првих шест месеци 1935. године почела је немачка извозна офанзива. Извоз у Бугарску скочио од 9,6 на 17,6, у Турску са 25,6 на 33,4, у Румунију са 20 на 28, у Мађарску са 17,6 на 26,1, у Југославију од 15,6 на 16,5 милиона марака. Укупан пораст извоза био је са 100,7 на 142,6 милиона марака. Увоз из Мађарске порастао је са 34,2 на 77,9 милиона марака или са 11,2% на 23% мађарског извоза. Увоз је повећан са 38,1 на 62,9 милиона марака или са 19,8% на 22,6%, чиме је у укупном увозу значај Мађарске порастао са 0,8 на 1,9%. Економске везе са Југоистоком постале су далеко јаче од оних са Француском. Форин офис добио је извештај 18. јула 1935. да је румунски краљ Карол већ уз Немачку, а посланик из Београда јавио је 22. јула да Немачка вешто ради, залажући се за интегритет Југославије. Југословенска влада наду је полагала у Немачку јер је Француска стала уз Италију (Vinaver 1987: 277).

У наредним годинама зависност земаља југоисточне Европе од економске сарадње са Немачком достигла је толики ниво да је било незамисливо да на други начин организују своју привреду.

Табела 2. Висина економске сарадње са Немачком (у милионима марака и процентуално) (Лукаш 1982: 39)

Земља	врста размене		1936.	1937.	1938.	1939.	1940.
Југославија	увоз	PM	60,3	95,8	111,4	128,6	183,0
		%	26,8	32,7	39,5	47,6	53,7
	извоз	PM	58,8	77,6	120,8	100,0	136,1
		%	23,7	21,7	42,0	31,8	36,0
Мађарска	увоз	PM	83,2	92,0	125,4	174,0	232,2
		%	26,0	25,9	41,6	48,4	52,9
	извоз	PM	84,6	108,8	175,2	223,4	182,8
		%	22,8	24,0	45,7	50,4	49,4
Румунија	увоз	PM	108,5	106,0	125,2	160,6	185,5
		%	36,1	28,7	36,6	39,2	50,9
	извоз	PM	91,6	108,7	104,4	155,4	214,7
		%	17,8	18,9	26,5	32,3	43,6
Бугарска	увоз	PM	59,2	82,3	78,2	103,8	149,1
		%	61,6	58,6	52,0	65,5	69,6
	извоз	PM	56,7	66,0	100,2	125,4	214,1
		%	47,9	43,1	58,9	67,8	59,2
Грчка	увоз	PM	63,0	97,4	105,4	86,5	64,3
		%	22,4	27,2	30,3	29,9	23,5
	извоз	PM	63,3	69,7	95,4	59,6	76,9
		%	36,4	31,0	30,2	27,5	37,8
Турска	увоз	PM	82,6	95,3	140,9	119,1	16,0
		%	45,1	42,1	47,5	51,0	11,7
	извоз	PM	118,8	99,8	126,6	94,1	19,2
		%	51,0	36,5	44,1	37,3	8,7

Пресудан моменат за интензивирање привредних веза између Југославије и Немачке биле су санкције Друштва народа према Италији, које је прихватила и Југославија, уз обећање Француске и Велике Британије да ће делимично апсорбовати југословенски извоз. Примена санкција значила је практично престанак трговинске размене са Италијом, која је до 1935. године била главна дестинација југословенског извоза. Француска, Велика Британија и Чехословачка биле су спремне да преузму свега 25% југословенског извоза житарица, док је Немачка понудила да по цени

30% вишој од оне на светском тржишту откупи чак 60% југословенских вишкова (Ristović 1991: 16).⁸

Током 1935. године британски политички кругови нису показали већу активност на спречавању немачког привредног продора на Југоисток, рачунајући да ће позиције у тој интересној сфери умањити евентуални притисак Немачке за повратак колонија. Међутим, 1936. године јављају се страховања због енормног повећања обима спољнотрговинског промета са балканским земљама (Avramovski 1968: 126). Током исте године Британија је склопила нове трговинске уговоре са балканским земљама и повећала своје набавке код њих, као и инвестиције, али су све активности биле краткотрајне и не-систематске тако да се немачке позиције нису могле угрозити.

Као важан елемент за очување позиција у трговини са балканским земљама Немачка је користила извоз наоружања и ратног материјала, које су државе у региону појачано куповале после италијанског напада на Абисинију. „Одлични привредни односи са Немачком“, која је представљала „прворазредну пијацу за југословенске пољопривредне производе“, наведени су као један од разлога што је Милан Стојадиновић одбио да се безрезервно изјасни за пројект пакта Француска – Мала Антанта и предлог за проширење обавеза Мале Антанте. Политика неприлажења ни једном од супарничких табора који су се дефинисали била је подржана и мишљењем Ђенералштаба да би прихватањем предлога Чехословачке, Мала Антанта имала у првом реду антигермански карактер. Стојадиновић је свакако водио рачуна и о Геринговом „пријатељском савету“ да у својој спољној политици има у виду да „Енглеска је далеко, Немачка је близу...“ (Stojadinović 1970: 462).

Подржана од Велике Британије, чији је значај за југословенски извоз порастао од 1936. године, Француска ипак није учинила довољно да помогне привреду Југославије и тиме је задржи у својој политичкој сфери. Иако су се могле чути изјаве званичника ових држава о потреби појачаног економског повезивања са земљама југоисточне Европе, поменуте државе нису биле заинтересоване за аграрне производе. Француска их је имала у довољним количинама, а Велика Британија је Отавским споразумом ограничена у давању царинских погодности на аграрне производе (Попов 1995: 266).⁹

Последица покушаја да се смањи немачка пенетрација било је учешће Француске у откупу пшенице, кукуруза и дрва 1937. године када је то повећало учешће ове државе у југословенском извозу на 5,41% (Сийаиисийика

8 Немачка је куповала житарице на кредит и рачунала да ће клириншком разменом покрити вредност увезене робе. Део увезеног жита продавала је на берзама у Лондону и Ротердаму по светским ценама за девизе.

9 Британија је на конференцији у Отави јула 1932. године са чланицама Комонвелта постигла споразум о преласку на преференцијални систем у међусобним економским односима.

својне трговине Краљевине Југославије за 1937. годину 1938: XIX). Ове мере нису биле дуготрајне и већ наредне године њен проценат у извозу пао је на 1,49% (Стајинићска својне трговине Краљевине Југославије за 1938. годину 1939: XIX). За разлику од Француске, Британија је уложила више напора и од 1936. постала значајнији чинилац за југословенски извоз. Слична кретања примећена су у Румунији и Бугарској, али су мере биле краткотрајне.

Недоследност француске политике критиковали су поједини посланици у француском парламенту и наводили да је главни разлог фаворизовања Француске у ствари била провизија коју су поједини чиновници примали, мада је у овом периоду појачани економски утицај Француске у Мађарској био диригован владином политиком.¹⁰ Планови за повећавање куповине југословенске робе нису се могли остварити због повољнијих немачких цена, али иза њих нису стајали само стратешки мотиви. Радило се и о жељи да се Југославији омогући зарада која би се одмах наплатила преко отплате ануитета дугова.

Табела 3. Најважније земље за извоз робе из Југославије (Стајинићска годишњак 1930. 1933: 214–215; Стајинићска својне трговине Краљевине Југославије за 1931. годину 1932: XV; Стајинићска својне трговине Краљевине Југославије за 1933. годину 1934: XVII; Стајинићска годишњак 1940. 1941: 234)

Година	Земља порекла (у %)					
	Италија	Немачка	Аустрија	Чехословачка	Велика Британија	Француска
1929.	24,88	8,52	15,63	5,38	1,34	3,99
1930.	28,31	11,66	17,68	8,20	1,54	4,18
1931.	24,97	11,31	15,15	15,49	2,01	4,01
1932.	23,07	11,28	22,13	13,17	2,11	2,69
1933.	21,48	13,94	21,66	10,84	2,68	2,20
1934.	22,64	14,90	16,71	9,18	3,30	1,26
1935.	16,68	18,65	14,32	13,40	5,27	1,56
1936.	3,14	23,74	14,63	12,34	9,87	1,97
1937.	9,36	21,70	13,52	7,86	7,41	5,41
1938.	6,42	35,94	6,06	7,89	9,61	1,49
1939.	10,57	31,91	–	–	6,64	2,54

10 Посланик из Париза др Шарл Пешен изнео је у јавности податак да су дозволе за увоз производа овлашћени чиновници продавали за провизију од 10%. У 1934. години и током првог тромесечја 1935. године Пољска је извезла у Француску 5.220 оваца и 3.625 квинтала свежег меса, а Југославија 2.500 оваца и 950 квинтала свежег меса. У истом термину Мађарска је извезла 65.520 оваца и 2.452 квинтала свежег меса. (АЈ, Збирка Милана Стојадиновића 1914–1944, 37–45–298, Питање увоза страних производа и Југославија).

Табела 4. Најважније земље за увоз робе у Југославију (Сџајисџички џоџињак 1930. 1933: 216–217; Сџајисџичка сџољне џрџовине Краљевине Јуџославије за 1931. џоџину 1932: XV; Сџајисџичка сџољне џрџовине Краљевине Јуџославије за 1933. џоџину 1934: XVII; Сџајисџички џоџињак 1940. 1941: 235)

Година	Земља порекла (у %)					
	Италија	Немачка	Аустрија	Чехословачка	Велика Британија	Француска
1929.	10,84	15,64	17,43	17,50	5,61	3,96
1930.	11,25	17,55	16,82	17,60	5,92	3,87
1931.	10,29	19,28	15,21	18,18	6,58	4,39
1932.	12,66	17,71	13,44	15,63	7,44	4,52
1933.	15,92	13,16	16,08	12,10	9,73	4,19
1934.	15,92	14,20	12,46	11,71	10,04	3,90
1935.	10,02	16,16	11,92	13,97	10,09	4,35
1936.	2,49	26,68	10,30	15,35	8,81	2,49
1937.	8,21	32,38	10,29	11,09	7,82	1,74
1938.	8,94	32,52	6,88	10,65	8,67	2,85
1939.	11,71	47,68	–	–	5,09	2,04

Позитиван клириншки салдо са Немачком износио је 1935. године 500 милиона динара, што је условило договорно регулисање потраживања од Немачке. Немачки политичко-привредни кругови залагали су се за повећање увоза немачке робе у Југославију желећи да зауставе клириншки дефицит, али и појачају свој политички утицај. Југословенско-немачки мешовити одбор одржао је марта 1936. године састанак у Загребу на којем је одлучено да се повећају југословенске државне набавке у Немачкој и уведе контрола извоза. Тако је закључен кредит у висини од 214 милиона динара за увоз опреме за проширење железаре у Зеници и предвиђено да Министарство саобраћаја закључи зајам за инвестиције у износу од 500 милиона динара (Аврамовски 1968: 122).¹¹ Југословенски увоз из неклириншких земаља утицао је на смањење ионако невеликих девизних резерви, тако да је влада донела уредбу којом је заведена контрола увоза из неклириншких земаља (Filipović 1935: 298).¹² Утицај на ову одлуку свакако је имала и Немачка

11 Све већи утицај Немачке изазвао је полемике у јавности. Опрема за железару у Зеници требало је да буде увезена из Чехословачке, чија је фирма „Витковице” понудила боље услове. Незадовољство је изражено у британској и чехословачкој штампи. „Times” је писао да југословенска влада занемарује британске фирме у корист немачких иако њихова понуда није била најјефтинија.

12 Слободан увоз био је из: Аустрије, Белгије, Бугарске, Грчке, Италије, Мађарске, Немачке, Пољске, Румуније, Турске, Француске, Чехословачке и Шпаније.

јер је уредба ступила на снагу 13. јуна 1936. године, управо у време посете Шахта Београду. Уредба је регулисала оријентацију увоза ка клириншким земљама, што је требало да повећа увоз из Немачке.

Табела 5. Тренд трговине са клириншким и неклириншким земљама
(у милионима динара)¹³

Година	Извоз		Увоз		Салдо	
	Клиринг	Слободна трговина	Клиринг	Слободна трговина	Клиринг	Слободна трговина
1937.	3.176,9	1.933,6	3.050,0	1.215,1	+126,9	+718,5
1938.	2.651,5	1.341,6	2.913,8	1.285,2	- 262,3	+56,4

Курс између динара и клириншке марке утврђивао је Југословенско-немачки стални привредни одбор. На састанцима овог одбора договаран је распон у којем су се вредности валута могле кретати. Гарантовање константног курса немачке марке учинило је да извоз појединих привредних грана постане веома уносан, па је и то један од разлога раста југословенског извоза, као и да се могу извести и они артикли који нису били предвиђени уговором. Зато је извоз у земље које су плаћале робу девизама нагло опао, пошто је зарада на основу реалних цена била веома мала.¹⁴

Избијање рата довело је југословенску трговину у тежак положај. У жељи да избегне несташицу на домаћем тржишту југословенска влада увела је ограничења за извоз робе, а да би се заштитио динар ригорозно је контролисан увоз. Листа робе која подлеже контроли обухватала је практично комплетну листу југословенског извоза. Немци су захтевали енормно повећање извоза свиња, живине и осталог. Предвидели су да се роба не плаћа већ да се Југославији да кредит, а уколико буде потребно да југословенска влада подржи марку динаром (Аврамовски 1996: 233). Трговинска размена са Немачком поново је отпочела половином септембра, а основана је једна агенција Рајхсбанке да решава транспортне тешкоће између две земље. Укупан југословенски извоз и увоз са Немачком у 1939. године износио је 42,66% укупног извоза, односно 52,25% укупног увоза (Аврамовски 1996:

13 АЈ, Фонд Централног прес бироа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије, 38–570–737, Југословенски курир, 9. децембар 1938. године.

14 Извесни југословенски привредни кругови сматрали су да је требало укинути клаузулу којом се гарантовала стабилност клириншке марке на југословенским берзама. Извоз у Немачку тиме би био смањен, а привредници би морали наћи начина да извозе робу у земље са слободном трговином девизама по реалним ценама. (АЈ, 38–579–746, Југословенски курир, 27. децембар 1938. године) Жеље многих „привредника” често су криле политичке мотиве, а иза њих су стајале супротстављене државе, Немачка и Италија са једне и Велика Британија и Француска са друге стране.

289). Југославија је из Немачке увозила углавном наоружање, а извозила пољопривредне производе, руде и минерале.

Равнотежа између клириншке и слободне трговине била је грубо нарушена јер Немачка није више била у ситуацији да испоручује текстил, а Италија је тражила да он буде делимично плаћен у девизама. Цена нафте из Румуније несразмерно је порасла и покривала се доларима. Повољне околности биле су те да је Немачка могла да врши повољније испоруке машина услед губитка прекоморских тржишта. Извозне цене су порасле, а Француска је прихватила робу за отплату дуга од преко 250 милиона динара годишње (Аврамовски 1996: 383). Овај потез Француске био је у складу са политиком савезника да откупом робе из неутралних земаља онемогуће Немачку да дође до потребних сировина и готових производа, да би њихова поморска блокада уродила плодом. Потребе на европском тржишту подстакле су повећање производње и пласман робе на тржишта која су други напустили.

Притисак Немачке за повећане испоруке пшенице изазвао је несташнице у земљи. Крајем 1940. године уведен је нови тип стандардизованог хлеба који се састојао од 70% стандардног пшеничног брашна и 30% кукурузног брашна. Овај хлеб могао се јести само свеж, а законски је регулисана реквизиција кукуруза и кукурузног брашна. Млинови су могли да производе само нови тип стандардизованог хлеба, а бело брашно произвођено је само у млиновима под контролом државе, а употребљавало се за болнице и друге специјалне сврхе. Парафин, који се по селима употребљавао за осветљење, практично није могао да се набави, а шећер и чај су добављани уз велике тешкоће. Уведена су два безмесна дана, што је представљало побољшање у односу на претходне месеце, када су била три оваква дана у недељи. Даља рационализација јавила се као последица владине обавезе да извезе 20.000 дебелих свиња у Немачку.

Поменута збивања утицала су да се од 1936. године променило порекло страног капитала у Југославији. На рачун британских, белгијских, швајцарских и француских пласмана увећали су се немачки, мађарски и италијански. Продор немачког капитала био је део општег плана о успостављању финансијског монопола и изградња Берлина као финансијског центара Европе. Оснивање афилијације прве немачке банке на простору Југославије, припајање Аустрије и окупација Чехословачке укупно немачко учешће у банкарству подигло је на 34,67% страног капитала и нашло се испред француског са 21,42%, и белгијског са 12,24%, док су остале државе учествовале са капиталом испод 10% (Розенберг-Костић 1940: 29).

Укупно најзаступљенији капитали у 1938. години били су француски са 1,5 милијарди динара, немачки са 1,2 милијарде (бивше Чехословачке 750 милиона а Аустрије 370 милиона), британски са око 1 милијарде,

швајцарски са 700 милиона, италијански са 500 милиона, амерички са 420 милиона, мађарски са 250 милиона и белгијски са 240 милиона динара. Пласирање капитала имало је и политички и стратешки циљ. Француска је у Југославији инвестирала капитал као ни у једној другој држави (20% укупно инвестираног). У 1938. години рудници Трепча и Бор, у рукама Британаца и Француза, радили су са смањеним капацитетом да би била спречена продаја руда Немачкој и Италији, чиме су југословенски приходи умањени. Служили су се и маскираном методом саботаже, као у Румунији на петролејским пољима.

* * *

Од 1929. до 1934. године трајала је страховита економска криза у Средњој и југоисточној Европи. У заоштравању кризе велику улогу играла је Италија са жељом да створи подунавско-балкански блок, сруши Југославију, формира фашистичку власт у Аустрији и образује италијанско-аустријско-мађарски блок уз потискивање старог „француског блока“ и уклањање немачког притиска. Југословенска влада била је уплашена од Италије, а разочарана у Француску, што је нацистичка Немачка умела да искористи. Економска криза са сломом цена, нестанком тржишта, падом извоза, преласком на сиромашну аутархију, пропадање државних прихода и институција, у условима општег сиромашења и страха од незадовољства и немира, створили су предуслов за настанак потпуно нове политичке слике Средње и југоисточне Европе. Пред Хитлером се нашао лак плен, поготово што је кризом погођена Италија повела агресивну политику која је користила Немачкој.

Политика Југославије је од 1935. године ишла у правцу све већег зближавања са Немачком и у складу са британским приближавањем Берлину и Риму. Ово је значило удаљавање од Француске и Мале Антанте, што се отворено манифестовало у супротним реакцијама на Совјетско-француски пакт, коме Југославија није дала подршку. Угроженост Чехословачке и њено везивање за СССР пореметили су односе јер је југословенска влада сматрала да приликом евентуалног напада Немачке на Чехословачку, Француска не би интервенисала, па зато ни Југославија неће улазити у рат.

Удаљавање Југославије и Румуније од Чехословачке и Француске осетно се испојило крајем 1936. и почетком 1937. године избегавањем да се склопи посебан четворни уговор Мале Антанте и Француске. Потписивање југословенско-италијанског споразума изазвало је јавно незадовољство чехословачке владе развојем односа са Југославијом и правцем Стојадиновићеве политике. Уплив Немачке, пре свега привредни, потом и политички, а изнад свега њена војна премоћ, неутралисали су сваку могућност да Мала Антанта изрази негативан став приликом нестајања Чехословачке са политичке

карте Европе 1939. године. За немачке финансијске кругове и њихов план привредног продора од великог значаја био је рад Југословенско-немачке трговачке коморе, преко које је организована и јака привредно-обавештајна служба.

Ни промена на месту југословенског премијера, извршена 1939. године на подстицај Велике Британије, управо због приближавања Немачкој, није променила правац ни спољне политике нити спољне трговине. Немачка је учествовала почетком Другог светског рата са приближно половином вредности југословенског извоза и увоза чиме је њен утицај додатно појачан и економским елементом, а не само војно-политичким, без обзира на симпатије већег дела југословенске политичке сцена за западноевропске државе.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића 1914-1944.

Архив Југославије, Фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије.

Архив Југославије, Фонд Министарства финансија Краљевине Југославије.

Архив Југославије, Фонд Централног прес бироа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Спайиисийика спољне трговине Краљевине Југославије за 1931. годину, Београд, 1932.

Спайиисийика спољне трговине Краљевине Југославије за 1933. годину, Београд, 1934.

Спайиисийика спољне трговине Краљевине Југославије за 1934. годину, Београд, 1935.

Спайиисийика спољне трговине Краљевине Југославије за 1937. годину, Београд, 1938.

Спайиисийика спољне трговине Краљевине Југославије за 1938. годину, Београд, 1939.

Спайиисийички годишњак 1930, Београд, 1933.

Спайиисийички годишњак 1940, Београд, 1941.

ЛИТЕРАТУРА

Avramovski 1968: Živko Avramovski. *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937., Od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta*, Beograd: Prosveta.

Аврамовски 1996: Живко Аврамовски. *Британци о Краљевини Југославији 1939-1941*, III, Београд: Архив Југославије.

Vinaver 1985: Vuk Vinaver. *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata, Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“*, Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Vinaver 1987: Vuk Vinaver. *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929–1935*, Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Јовановић 1938: Јован М. Јовановић. *Дипломатска историја Нове Европе 1918-1938*, I, Београд: Књижара Косте Ј. Михаиловића.

Lukač 1982: Dušan Lukač. *Treći rajh i zemlje jugoistočne Evrope II 1937–1941*, Beograd: Vojno-izdavački zavod-Balkanološki institut SANU-Prosveta-Rad.

- Ristović 1991: Milan D. Ristović. *Nemački · Novi poredak · i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45., Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd: Vojnoizdavački novinski centar.
- Rozenberg-Kostić: 1940. Vladimir V. Rozenberg, Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu, država, banke, inostrani i domaći kapital u službi privrede*, Beograd: Balkanska štampa.
- Попов 1995: Чedomir Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд: Службени лист СРЈ.
- Stojadinović 1970: Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Rijeka: Otakar Keršovani.
- Filipović 1935: Stanko Filipović. „Aktuelni problemi vanjske trgovine Jugoslavije“, *Ekonomist*, god. 2, knj. 7/8, 297-303.

Ivan M. Becić

THE ECONOMIC BREAKTHROUGH OF GERMANY TOWARD SOUTH-EAST
IN THE EVE OF WWI – THE EXAMPLE OF YUGOSLAVIA

SUMMARY

Yugoslav state, from its appearance the first of December 1918, was to be found in paradoxal situation as regards its economic and political partners at international plan. Although it was linked with France and Versailles' system in international relations, its main foreign trade partners were yesterday's rivals – Austria and Germany, and Italy, from which a constant war danger was threatening.

One of the consequences of the Great Economic Crisis, which was felt in Europe in the 1930s ruinously, was the arrival of the Nazis on power in Germany in 1933. In the quest of the own roads toward the crisis overcome, and defining of new political relationships in Europe, Germany directed its economy toward South-East. Until the end of the 1930s, its economic dominance at this area became absolute so that none of the states of South-East could organize its economy without the co-operation with Germany.

Germany's dominance was clearly expressed in the example of the Kingdom of Yugoslavia. Almost one third of the Yugoslav export was placed in Germany, and even the half of the import was of this Middle European state origin. For commercial degree of economic dependence France and Great Britain bore the responsibility, which did not support their politics toward Germany by the commercial actions directed toward the countries of South East. In that way, Germany was facilitated the breakthrough toward South –Eastern Europe, which enabled before the beginning of WWII not only economic fundament, but political allies as well.

Key words: The Great Economic Crises, Yugoslavia, Germany, South-East, foreign trade.